

specializaci, I rozšíření jednotlivých stupňů hierarchie je třeba chápat spíše jako charakteristiku postupné konkretizace obsahu práce zjemňováním dělby práce než jako vymezení petrifikovatelných úrovní. Někdy takových úrovní bude třeba rozlišit více než jsou uvedené a pojmenované čtyři stupně od povolání ke specializaci.

Mezi sociologické aspekty povolání (kapitola druhá) je třeba zahrnout společensko-ekonomickou podmíněnost povolání, společenské procesy a vztahy k povolání, zejména vznik, formování a zánik povolání, profesní orientaci, přípravu a realizaci profese. V této kapitole jsou zvláště cenné úvahy o profesním vědomí jako o „odrazu společensko-profesiových vztahů“ a výsledku „aktivit příslušníků danej profesiovej skupiny za všetky generácie“ (str. 91). Toto pojetí správně akcentuje nutnost rozšířit u nás převládající chápání profesí jen jako souboru vykonávaných prací. Profese znamená vždy i existenci skupinových vztahů, jejichž odrazem je právě vědomí svébytnosti profese a jeho zvláštní aspekt – profesní morálka. Oddíl věnovaný tomuto námětu je zvláště zajímavý.

Třetí kapitola je zaměřena na stále aktuálnější otázky profesní mobility (kariéra, důsledky, rozsah, měření), čtvrtá se zabývá společenskými důsledky povolání (povodání a globální společnost, systém práce, rodina, realizátor povolání).

Recenzovaná kniha je první rozsáhlejší prací o problematice povolání v československé sociologické literatuře a je přínosná hlavně tím, že dává čtenáři orientaci, kvalifikovaný a utříděný přehled hlavních poznatků. Je pochopitelné, že by se mnohé dalo doplnit a konkretizovat. Značná abstraktnost způsobu zpracování má velkou výhodu: umožňuje přehlednost v širokém záběru. Naši sociologii teď čeká další úkol – propracovat teorii do podoby použitelné bezprostředně při řešení praktických problémů. V období usilovného zdokonalování soustavy řízení národního hospodářství jich nebude málo.

Miroslav Gregor

Petrenko E. S., Jarošenko T. M.: Socialno-demografičeskije pokazateli v sociologičeskich issledovanijach. („Statistika“ Moskva, 1979, 166 s.)

Sociolog, zabývající se empirickým výzkumem, naráží při své práci velmi často na notorickou potíž, na nejednotnost v základních demografických a socio-demografických ukazatelích. Většina zkušených pracovníků v sociologii, resp. většina sociologických pracovišť má pro svou potřebu řadu ukazatelů tohoto typu unifikovanu a vypracovanu. Tím je umožněna aspoň srovnatelnost výzkumů, jež výzkumník či výzkumné pracoviště provádí. Přesto však pocíťujeme tíživě izolovanost těchto pokusů, kterou se nepodařilo odstranit ani v četných jednáních mezi odborníky na konferencích a v osobním styku pracovníků různých výzkumných institucí. Výsledky prací jednotlivých pracovišť nejsou tedy většinou srovnatelné s výsledky jiných institucí.

Přihlédneme-li ke konkrétním metodickým a technickým požadavkům terénního výzkumu, stojí v tomto kontextu za mimořádnou pozornost kniha sovětských autorů E. S. Peterka a T. M. Jarošenka *Socialno-demografičeskije pokazateli v sociologičeskich issledovanijach*, kterou vydalo v roce 1979 nakladatelství Statistika v Moskvě.

(Záslužnou publikací je v této oblasti rovněž nedávno vydaná kniha našich autorů J. Illnera, M. Foreta *Sociální ukazatele*, která vyšla v sociologické knižnici nakladatelství Svoboda. Věnuje se převážně metodologické stránce problematiky sociálních indikátorů. Tvorbou ukazatelů a jejich konkrétně aplikovatelným obsahem se však – na rozdíl od recenzované práce – nezabývá. Obě práce se liší předmětem; kniha našich autorů se zaměřuje na sociální ukazatele, publikace sovětská především na ukazatele z oblasti demografie).

Po krátkém, ale přesvědčivém teoretickém úvodu, zabývajícím se základními rozdíly mezi sociálními a demografickými znaky z hlediska marxistické sociologie, přistupují autoři ke konkrétní problematice ukazatelů. Stručně klasifikují indikátory,

používané v sociologickém výzkumu, vymezují mezi nimi místo ukazatelů sociálně-demografických a charakterizují jejich podstatu.

V knize jsou přehledně charakterizovány funkce sociálně-demografických ukazatelů v sociologickém zkoumání. Významnou roli hrají informace o sociodemografickém členění obyvatelstva, už v přípravě výzkumu ve fázi stanovení výběrového souboru a v logickém hodnocení reprezentativnosti šetřeného souboru. Autoři „mluví z duše“ našim sociologům v pasážích, kde poukazují na obtíže spojené se stanovením a zhodnocením reprezentativního vzorku obyvatelstva. Varianty znaků, použitých ve vlastním terénním šetření, jsou totiž (a někdy vzhledem k zaměření výzkumu musí být) velmi často nesrovnatelné s obsahem znaků, charakterizujících základní soubor (např. výsledky sčítání lidu, výstupy statistických úřadů). Publikace poukazuje vedle toho i na obecně metodologické limity běžného stanovení reprezentativnosti pouze na základě hodnocení shody demografické struktury základního a výběrového souboru.

Zajímavý problém, jemuž dosud nebyla v české literatuře věnována adekvátní pozornost, je otázka anonymity v souvislosti s užitím demografických (identifikačních) znaků v některých typech výzkumů. Podle autorů měly např. ankety, které neobsahovaly blok těchto otázek, podstatně větší návratnost než ankety, které je obsahovaly. Také kritičnost odpovědí byla podstatně vyšší. Obecně řečeno je tedy pravděpodobné, že zařazení socio-demografických otázek do dotazníku snižuje zejména v anketách validitu získaných informací.

Kromě přípravy vzorku a hodnocení jeho reprezentativnosti mají socio-demografické ukazatele nezastupitelné a fixní místo při analýze a interpretaci dat ve výzkumu. Vzhledem k mnohadrizemní podstatě sociální skutečnosti je v této souvislosti třeba věnovat pozornost zkoumání vzájemných vazeb mezi sociálně-demografickými proměnnými a nevyhýbat se přítom vícezměrné analýze.

Nastíněným stěžejním problémem, totiž srovnatelnosti sociálně-demografických ukazatelů, sociálně-demografické informací při stanovení výběrového souboru a významu sociálně-demografických znaků při organizaci sociologického pozorování jsou potom v knize věnovány tři samostatné kapitoly.

Detailní pozornost věnují autoři konstrukci čtyř základních socio-demografických ukazatelů — věku, vzdělání, místu bydliště, rodinnému stavu. Zvláště cenná je zde snaha a zřejmě i úspěšný výsledek vytvořit takové varianty znaků, jež by byly použitelné pro všechny typy sociologického výzkumu a které by byly komparabilní minimálně v rámci sovětské empirické sociologie. Autoři jsou si při konstrukci proměnných vědomi obtížnosti klasifikace většiny socio-demografických vlastností obyvatelstva, pramenící ze složitosti a proměnlivosti sociální skutečnosti. Stranou úsilí Petrenka a Jarošenka zůstaly v rámci recenzované publikace bohužel ukazatele indikující sociální jevy, jejichž jednotná klasifikace je zvláště obtížná, např. socio-profesionální status obyvatel. Takovou klasifikaci čtenář jistě postrádá (přesto, že by se pravděpodobně nedala převzít pro naši populaci). Zároveň se však při četbě potvrzuje jejich obtížnost a složitost zařazování obyvatelstva např. do profesních skupin.

Zvlášť sympatickým a ilustrativním přínosem knihy jsou výsledky obsahové analýzy materiálů, publikovaných v odborných sovětských časopisech, výsledky anket mezi sovětskými sociologickými pracovníky, rozbory řady publikací a výzkumů, provedených v posledních letech v Sovětském svazu. Sdělují skutečnosti, které jsou pro našeho výzkumného pracovníka jistě zajímavé. Dozvime se např., jaký podíl empirických prací sovětských sociologů provádí ve svých publikacích porovnání základního výběrového souboru a hodnotí výběrovou chybu, které sociodemografické ukazatele používají sociologové nejčastěji jako základ třídění při analýze dat apod.

Kromě základních metodických informací o ukazatelích přináší publikace celou řadu velmi konkrétních, užitečných a praktických návodů a rad pro tazatele a organizátory terénních výzkumů právě z hlediska sociodemografických vlastností respondentů.